

БЪЛГАРИТЕ В СЕВЕРНОТО ПРИЧЕРНОМОРИЕ

ИЗСЛЕДВАНИЯ И МАТЕРИАЛИ

ТОМ ОСМИ

БЪЛГАРСКАТА ОБЩНОСТ В БЕСАРАБИЯ В КРАЯ НА ХХ ВЕК – ПАРАМЕТРИ НА ЕТНОКУЛТУРНОТО РАЗВИТИЕ

Светлана Мумджиева

Периодът от втората половина на 80-те и 90-те години на изминалото столетие се откроява със своята значимост и неповторимост в етническото развитие на българската общност в Бесарабия. Той има стойността на своеобразно етническо възраждане. Това възраждане протича в условията на мощни раздвижвания по всички социално-политически етажи, водещи до поредна държавна промяна в историята на общността.

Времето е близко до разглеждания тук период, от една страна, затруднява анализирането му, но в същото време дава възможност за проследяването на събитията и процесите на етапа, когато все още не са изстинали реакциите към тях, не са избледнели отделни епизоди и възприемането на тяхната значимост е още първично и непосредствено, когато все още е лесно уловимо реалното им преживяване.

Преди всичко ще направя необходимо уточнение относно свързането на съвременната проблематика на изследваната етническа общност с историческото название на територията, която тя населява.

Днешното етнокултурно битие на българите в Бесарабия протича в две суверенни държави. Събитията и процесите от края на ХХ век могат да бъдат проследени на няколко нива – при българите в Бесарабия като цяло или диференцирайки ги като две български общности в този географски регион, а по-специално при бесарабските българи в Украйна и Молдова. И тъй като тук се интересуваме от българите в Бесарабия преди всичко като от етническа общност, избираме първия подход към проблематиката. Разкъсването от границата е следствие от историко-политически събития и процеси. И именно поради факта, че то е наложено отгоре, а не е следствие от вътрешни етнокултурни процеси и тенденции, ни дава основание да го разглеждаме като *изкуствено явление* в тяхното етническо развитие.

тификационните процеси стават активизираните в края на 80-те години връзки с метрополията.

Възраждането на национализма в Украйна и Молдова има някои сходни елементи от схемата на тяхното развитие: мощно национално движение (РУХ и НФМ), спиране на русификацията и промяна на статута на своите езици, ориентация към независимост чрез откъсването от московския център. В рамките на този доклад само ще отбележим, че при самото разгръщане на процесите в двете републики се наблюдават съществени разлики.

Изострянето на въпроса “да бъде или да не бъде” Съветският съюз подтиква необходимостта от преразглеждане на самата същност на съюзаването. За всяка от републиките, за населяващите ги отделни етнически общности търсенето на свое място в променящите се условия е съпътствано с високо напрежение. В унисон с развитието на политическата ситуация в молдовското и украинското правителство, с постепенните промени в партийната структура и задълбочаващата се икономическа криза за българите, населяващи тези републики, се издига въпросът “по кой път да тръгнем”. Положението на българската общност през този период е красноречиво предадено в коментара на вестник “Родно слово”: “Сега, когато СССР като унитарна държава не съществува, чии сме граждани ние, бесарабските българи? Можем ли ние с лека усмивка да заявим, че имаме някакво отношение към Щефан чел Маре или към запорожките казаци?.. Не може човек утре да се влее в друга нация без погресение...” (12. 09. 1991 г.)

Обяснимо е, че в тази ситуация идеята за автономен окръг в южна Бесарабия, лансирана в края на 80-те години, се изкачва на нова плоскост. С нея се свързват надеждите за правни гаранции и конкретизация на своето място в променящите се политически условия. След етапа на противоборство на позициите относно посочената идея, което се разгръща и сред българския елит, се стига до референдум в Болградски район – Украйна (другите райони не се включват в инициативата), който се провежда на 1 декември 1991 г. От 48673 гласуващи 82,8% дават положителния си вот на въпроса “Считате ли за необходимо в границите на Болградски район създаването на национален окръг в състава на Украйна, в който хората от всички националности биха могли свободно да развиват своя роден език, култура и обичаи?” Тук няма да се спираме върху детайлите на самата идея, на нюансите във формулирането ѝ, на практическата ѝ стойност, върху факта на фаталното протакане, поради което тя остава нереализирана. В етнопсихологически аспект самата поява на идеята за териториално самоопределение, нейното развитие, както и резултатите от референдума по своеобразен начин илюстрират *масовото преосмисляне на ролята на*

своята етническа общност, желанието да принадлежиш към нея, преоткриването на своята идентичност в нови условия.

Интересът към етновъзрожденските идеи сред общността става все по-реален, но широкото разгръщане на движението се сблъсква с редица трудности. От една страна, това са спънки, произлизащи от вътрешно политическото развитие на новоформираните държави Украйна и Молдова, които на свой ред рефлектират върху етническата общност като цяло и дейността на българските организации в частност; от друга страна, самият процес на кристализиране на етническата идентичност в променящите се условия е сложна психична трансформация. Протичащите в новоформираните държави реформи – политически, икономически, езикови и др., тяхната реализация е твърде сложен процес. В частност, преминаването към друг държавен език, освен психически дискомфорт, крие и други опасности.

Особено драстично последствие от провъзгласяването на държавния украински и молдовски суверенитет е *граничното разкъсване на териториалната цялостност на българската общност в Бесарабия*, което е удар по консолидационния ѝ фактор. Затягането на границата се усеща в значителна степен стихийно, интуитивно, на общо емоционално равнище и се възприема преди всичко като ограничаване на пъгуванията и особено на контактите между роднинските общности. Постепенно обаче все по-реално се очертават последствията от деформираните семейни, икономически и културни връзки. Важно е, че това нанася специфичен удар върху чувството за единство на българската общност. Това ограничаване има и общочовешко звучене в смисъла на ограничаването на правата изобщо. На свой ред разединяването в две общности рефлектира върху динамиката на етновъзрожденския процес.

Към средата на 90-те години все по-реално започват да се очертават *разликите в развитието на етнокултурния процес между двете части на българската общност в Бесарабия*. За разлика от българите в молдовската част на Бесарабия, които в по-голяма степен са усетили конфликтното развитие на ситуацията в Гагаузия и Приднестровието, а част от тях дори са били непосредствено включени в него, сред българите от украинската част се наблюдава по-голяма социалност на проблемите. За по-голямата плътност на етническия въпрос сред българите в Молдова допринася по-отчетливото протичане на процеса на категоризация спрямо титулната нация. Напредъкът във възраждането при българите в Молдова се дължи до голяма степен на развитието на семената, посети от българската творческа интелигенция в Кишинев през периода от 60-те до 80-те години. Това се проявява в изпреварването при въвеждане на българския език в

учебната програма; в приносните моменти на комплексната програма на молдовското правителство, свързана с приемането на специални укази за българската култура; в присъствието в официални органи на властта (българските депутати в Молдовския парламент не са само представители на определена партия, но и подчертават етническата си принадлежност). Докато в Молдова въпросът за родноезиковото обучение вече не се обсъжда, а е на пореден етап на реализация, в Украйна дискусиата “ще се изучава или не?” продължава. Болградската гимназия се превръща в своеобразен минимодел за хода на българския въпрос в украинската част на Бесарабия.

Специфична роля изиграва още един фактор. Присъствието на българските етнически проблеми на почти 90-хилядната общност (по официални данни) е много по-осезаемо в 4-милионната Молдова, отколкото на 160-хилядната (в Одеска област) и 235-хилядна целокупна българска общност в 52-милионната Украйна.

Разгръщането на националния суверенитет в Молдова и Украйна, неговото отчетливо оформяне, изграждането му като все по-ясно доловима реалия ражда последици на различни етажи, в различни сфери на социалното пространство. Естествената тенденция към прерастване на практиката на суверенитета в национализъм е обяснима най-вече като отстояване на националния интерес. Но нейното протичане форми на проява имат свои специфични страни в двете държави. Границата между националните интереси на държавата и пореден асимилационен натиск е много тънка, което изисква голяма гъвкавост в нейното прокарване и проява на необходимо разбиране към нуждите на етническите общности.

През втората половина на 90-те години вече се очертава ясно, потрезво *възприемане на суверенитета на съответната държава*, която вече не се възприема като част от Съветския съюз. Спомените започват да избледняват, в обществения живот навлиза ново поколение, което е с нови представи за СССР, не е толкова обвързано със старите идеологеми, не притежава чувство за принадлежност към бившата огромна империя. Новата държавна практика на суверенитета всмуква в себе си всички поколения, в това число и възрастните, променя ги, преорганизира ги. Ходът на системата на независимата държава вече от само себе си произвежда суверенитет и чувство за суверенитет. В същото време елементите на старата система – елементи на мислене и на поведение, на взаимоотношения и организация – са още твърде силни във всички сфери и етажи на всекидневния живот.

Засилването на националния суверенитет покрай положителното му значение носи полъха от приемането на ръбести решения, които имат място в етнокултурното пространство на двете държави. Преди всичко тук става

дума за украинизация и молдованизация на имената на българите в новите документи за самоличност; премахване на графата, посочваща етническата принадлежност както в паспортите, така и в актовете за раждане, което фактически означава липса на какъвто и да е официален документ, потвърждаващ българския произход; нова административно-териториална реформа в Молдова, накръняваща правата и положението на българите в Тараклийски район, което се игнорира от властите, докато не се стига до протести.

Упражняването на етническите права, прилагането им се оказва много по-сложно. Въпросите от етнокултурната сфера се поставят и се решават от различни инстанции и институции както държавни, така и неправителствени. Те минават през етажите на гражданските етнически обединения, местните органи на властта, които на свой ред имат свои подразделения (регионални, областни, районни) и държавната политика. Подобна система прави процеса на реализацията на конкретни инициативи и идеи по-бавен и сложен. Същевременно за постигането на ефективни резултати не бива да се подценява ролята на нито едно от тези звена. Създава се ситуация, в която реалната стойност на държавната политика спрямо етническите общности, в частност по отношение на българите, се губи поради *барьерата между законно декларираните права и практическите възможности*; поради съществуването и на негласни закони, на неофициалната борба за зоните на влияние. В същото време се подценява липсата на механизъм за отговорност в случай на неспазване на законите по места. Подобна система води до произвол на чиновниците; до криволичения в дейността на различни административни структури, които в определени ситуации застават на позиции, неотговарящи на държавната политика.

Специална ниша в динамиката на етнокултурното развитие заемат *гражданските структури*. Самото българско движение представлява спектър от разнолики позиции и интереси. Създаващите се различия в движението са както на личностна основа, така и следствие от общи противоречия в съответните общества. От една страна, тези различия и противоречия в него могат да се възприемат като своеобразен импулс и стимул за развитие на дейността, но от друга – постоянните вътрешни несъвместимости, сериозните разминавания в интерпретациите и подходите при реализирането на етновъзрожденската идея, недостатъчната консолидация предизвикват буксуване, осуетяване и отслабване на възрожденските етнически процеси, водят до загуба на идейната логика на етническото движение като цяло.

Към очертаните проблематични възли на етнокултурното развитие трябва да добавим, че беглото сравнение с изходната позиция отпреди 15

години показва, че промени има, само че процесът върви с много бавни темпове. Присъствието на чисто български етнически проблеми в общественото пространство дори и в различни (понякога противоположни) интерпретации демонстрира, че етническото самосъзнание вече не се намира в състояние на летаргия.

Затвърждаването на суверенитета на двете държави подтиква българската етническа общност в Бесарабия към *интеграционните процеси*, те са неизбежни. Включването в тях изисква полагане на адаптационни усилия. Но деликатният момент е в механизмите на тези процеси, за да не се превърне модерната интеграция в поредна тиха асимилация.

Неизбежността на противоречиво, но и синхронно протичане на етническата идентификация и националната интеграция усложнява социалната реалност. За безболезненото и пълноценното им преживяване са необходими еквивалентни подхранващи действия. Ако в аспекта за национална интеграция водеща роля се отрежда на съответната държава, то в процеса на етническата идентификация са от значение действията както на държавата, така и на етническия елит с неговите организации, и на метрополията. Всеки от тези фактори заема своя ниша и поема свои отговорности в този процес, а ефективният резултат е постижим при наличието и на трите ресурса.